

PROŠIRENA REPRODUKCIJA U SAMOUPRAVNOM SOCIJALISTIČKOM DRUŠTVU

Proširena reprodukcija shvaćena kao jedinstveni proces reprodukcije materijalnih dobara i društvenih odnosa je ključno pitanje razvoja svakog društva.

Najnovije ustavne promene koje označavaju revolucionaran korak u uspostavljanju vladajućeg položaja radničke klase i svih radnih ljudi u društvu, promene na kojima se temelji proces oslobođenja rada u svim domenima — bitno menjaju karakter i suštinu celokupnog procesa društvene reprodukcije. Pre svega, radi se o izgradnji takvog sistema društvene reprodukcije, koji treba na najadekvatniji način da izrazi društveno-ekonomsku sadržinu kompleksa samoupravnih odnosa. I ne samo to, već da ih permanentno reprodukuju na proširenoj i obogaćenij osnovni.

Polazeći od dominantnog položaja radničke klase u društvu, odlučujuće komponente koje determinišu novi društveno-ekonomski sadržaj procesa društvene reprodukcije bile bi sledeće: društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju, koja isključuje bilo kakav sistem potčinjavanja čoveka i eksploataciju tuđeg rada; samoupravnu organizaciju i integraciju udruženog rada, koja obezbeđuje da radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada zagospodari uslovima i rezultatima rada; raspodelu prema radu izraženu kroz kategoriju dohotka, kao i integraciju udruženog rada na dohodnim odnosima; plansko-tržišku privredu u kojoj se kroz sistem samoupravnog planiranja svesno i ex ante utvrđuju proporcije srazmerne podele društvenog rada, ali i privredu u kojoj se kroz robno-novčane odnose, posredstvom tržišta verificiraju rezultati udruženog rada.

Navedene determinate bitno menjaju suštinu procesa društvene reprodukcije. Celokupan proces društvene reprodukcije dobija kvalitetno novu društveno-ekonomsku sadržinu, koja se bitno razlikuje kako od one u kapitalizmu — koja je zasnovana na privatnoj svojini nad sredstvima za proizvodnju, tako i od one u državnom socijalizmu koja se temelji na monopolu državne svojine nad sredstvima za proizvodnju.

Iako je teško, da se u jednom radu ograničenog obima detaljno razradi društveno-ekonomska sadržina i svi aspekti istorijski novog oblika društvene reprodukcije svojstvene samoupravnom socijalističkom društvu, pogotovu što se taj sistem nalazi u izgradnji, rad će ispuniti svoju svrhu, ako, bar u osnovnim crtama, ukaže na bitne determinate samoupravnog procesa društvene reprodukcije i njegove pokretačke

snage, mehanizam uspostavljanja proporcija i usmeravanja tokova privrednog razvoja, kao i na sam sistem finansiranja proširene reprodukcije

I.

Dva su osnovna zadatka proširene reprodukcije u samoupravnom socijalističkom društvu: proširenje i dalje obogaćivanje samoupravnih socijalističkih odnosa i obezbeđenje najbržeg i najskladnijeg razvitka materijalnih proizvodnih snaga.

Svakako, da su ova dva cilja dijalektički povezana i samo se iz metodoloških razloga mogu vršiti ova razgraničenja. Razvoj materijalnih proizvodnih snaga čini osnovu razvoja samoupravnih socijalističkih odnosa u kojima ekonomska i politička vlast pripada radničkoj klasi. Sa druge strane, razvoj samoupravnih socijalističkih odnosa proizvodnje, njihovo proširivanje i obogaćivanje osnova je optimalnog razvitka materijalnih proizvodnih snaga. Oslobođanje stvaralačke inicijative milionskih masa na bazi samoupravnih produkcionih odnosa treba da obezbedi proširenje i unapređenje materijalne osnove udruženog rada, poboljšanje materijalnog i društvenog položaja radnika u udruženom radu, povećanje zadovoljavanja njihovih ličnih i zajedničkih potreba, kao i opštih društvenih potreba i interesa.

Osnovu samoupravnih produkcionih odnosa čine: vlast radničke klase i svih radnih ljudi; društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju i pravo rada društvenim sredstvima; samoupravljanje radnika; društveni karakter rada; demokratsko, samoupravno odlučivanje o raču i društvenoj reprodukciji, kao i delegatski sistem koji omogućuje radnicima u udruženom radu da u skupštinama društveno političkih zajednica odlučuju o pitanjima koja se odnose na zajedničke interese odnosno o svim bitnim pitanjima društva u celini (Nacrt zakona o udruženom radu, čl. 2.).

Društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju je osnova samoupravnih socijalističkih odnosa proizvodnje u kojima udruženi proizvođači samostalno i slobodno odlučuju o uslovima i rezultatima rada i postaju nosioci celine procesa društvene reprodukcije.

Klasici marksizma su na više mesta ukazivali da svojina nad sredstvima za proizvodnju čini fundamentalnu komponentu svih odnosa proizvodnje. Od raspodele sredstava za proizvodnju odnosno od svojine nad sredstvima za proizvodnju zavisi i raspodela društvenog proizvoda, tj. pirsvajanje rezultata rada¹⁾.

Polazeći od stava, da je svojina nad sredstvima za proizvodnju bitna osnova svih istorijskih oblika proizvodnje, klasici marksizma su veoma detaljno sagledali i objasnili društveno-ekonomsku sadržinu svih istorijskih oblika svojine nad sredstvima za proizvodnju. Pri tome, oni su podvrgli nenadmašnoj naučnoj kritici monopol privatnokapitalističke svojine nad sredstvima za proizvodnju, ukazujući da je on

¹⁾ „U najpovršnijem shvatanju raspodela se pojavljuje kao raspodela proizvoda, pa je tako još više udaljena i quasi samostalna prema proizvodnji. Ali pre nego što je raspodela proizvoda, ona je: I) raspodela oruđa za proizvodnju...“

K. Marks: Prilog kritici političke ekonomije, str. 186/187.

osnova potčinjavanja rada kapitalu, eksploatacije neposrednih proizvođača i njihove otuđenosti od uslova i rezultata rada i na toj osnovi, obespravljenosti radničke klase u društvenom i ekonomskom pogledu.

Međutim, klasici marksizma nisu se samo zadržali na analizi i kritici društveno-ekonomske suštine monopola privatno-kapitalističke svojine, da bi na osnovu te i takve analize i kritike dopusitli mogućnost, da budućnost sama bilo kroz naučno logičku dedukciju ili pak razvoj same prakse otkrije osnovne društveno-ekonomske karakteristike novog, nastupajućeg istorijskog oblika odnosa proizvodnje i oblika svojine na kojima će se taj odnos zasnivati. Klasici marksizma su do kraja naučno anticipirali razvojni put oblika svojine u novom društvenom poretku koji će se zasnivati na oslobođenju rada i prevazilaženju svih otuđenja rada, u skladu sa poznatim principima „da podruštvljeni čovek, udruženi proizvođači, racionalno uredi svoj promet materije sa prirodom, da ga dovedu pod svoju zajedničku kontrolu, umesto da on njima gospodari kao neka slepa sila; da ga vrše sa najmanjim utroškom snage i pod uslovima koji su najdostojniji i najadekvatniji ljudskoj prirodi”.²⁾

Taj razvojni put svojine nad sredstvima za proizvodnju u socijalizmu ogleda se prvo u pretvaranju privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju u državnu svojinu (eksproprijacija eksproprijatora) i kasnije njenom prerastanju u viši oblik svojine — u društvenu svojinu.

Državna svojina je zakonito polazni oblik socijalističke svojine, jer samo država, kao organ nasilja može, po preuzimanju vlasti od strane radničke klase da izvrši eksproprijaciju eksproprijatora. „Proleterijat zauzima državnu vlast i pretvara sredstva za proizvodnju najpre u državnu svojinu”.³⁾ Međutim, državna svojina nije ideal socijalističkog društva. Državno-svojinski monopol predstavlja posrednu društvenu svojinu. Naime, država kao organ vladajuće kklase, u ovom slučaju proletarijata, upravlja i raspolaže sredstvima za proizvodnju i vrši raspodelu rezultata rada u ime i za račun radničke klase. Taj državno-svojinski monopol nije izraz samo subjektivnih, već i objektivnih uslova u izgradnji socijalizma, ali on ipak sadrži u sebi nepreovladanu mogućnost da državni organi imaju sopstvenu interpretaciju interesa klase koju zastupaju i da na toj osnovi u većoj ili manjoj meri, radnici budu odvojeni kako od uslova, tako i od rezultata rada.⁴⁾

Društvena svojina inaugurisana Ustavom SFRJ i normativno regulisana Nacrtom zakona o udruženom radu razrešava ovu protivurečnost i omogućuje ostvarenje postavki klasika marksizma o neposred-

²⁾ K. Marks: Kapital III, K. Marks-F. Engels, dela knj. 23, izd. „Prosvete”, Bgd., 1972., str. 682.

³⁾ F. Engels: „Anti-Diring”, K. Marks — F. Engels, dela — knj. 31, str. 215.

⁴⁾ No, kao društveno-ekonomska i kao pravna kategorija državno-svojinski monopol je, ipak klasično svojinska kategorija, to jest sredstva za proizvodnju nisu i u svojnini radnika, osim u onoj meri u kojoj država predstavlja kolektivni interes radničke klase”. „U takvim odnosima uvek se mogu razviti tendencije i deformacije da kolektivnu volju radnika zameni volja državnih organa, iz čega se rađaju sve one negativne društveno-ekonomske i političke posledice, koje su nam poznate iz sopstvene prakse”.

Edvard Kardelj: Zakon o udruženom radu krupan korak u razvoju i stabilizaciji našeg sistema samoupravnog udruženog rada „Borba”, april 1976. — Obrazloženje Nacrta zakona o udruženom radu, str. 48.

noj društvenoj svojini: „ponovo pretvaranje kapitala u svojinu proizvođača, ali ne više privatnu svojinu izdvojenih proizvođača, nego njihovu svojinu kao udruženih, neposredno društvenu svojinu”.⁵⁾ Tako koncipirana društvena svojina negira klasično pravni koncept svojine, koji zahteva nekog posebnog titulara svojine oličenog u posebnom subjektu prisvajanja. Društvena svojina koncipirana u Ustavu SFRJ javlja se „kao sistem odnosa među ljudima, a ne kao odnos između čoveka i stvari, ali takvih odnosa u kojima ona nije monopolsko pravo nijednog pojedinačnog subjekta u društvu, to jest ni države, ni radnog kolektiva, ni pojedinačnog subjekta”.⁶⁾

Društvena svojina ukida svaki monopol u upravljanju sredstvima za proizvodnju i prisvajanju rezultata rada, bilo da se radi o državno-svojinskom, grupno svojinskom ili privatno-svojinskom monopolu, ili pak monopolu zasnovanom na ekonomskoj ili političkoj moći, kao i raznim birokratskim i tehnokratskim uzurpiranjima prava upravljanja i raspolaganja sredstvima društvene reprodukcije.

I upravo, na ovakvom konceptu društvene svojine zasniva se sistem samoupravnih produkcionih odnosa — samoupravna organizacija udruženog rada i proširene društvene reprodukcije. Iz činjenice da niko nema pravo monopola na upravljanje sredstvima društvene reprodukcije proizilazi ravnopravnost i jednakost proizvođača u upravljanju sredstvima za proizvodnju. Bazičnu ćeliju sistema samoupravno udruženog rada čini osnovna organizacija udruženog rada. U osnovnoj organizaciji udruženog rada radnik ostvaruje svoja samoupravna neotuđiva prava da radeći sa sredstvima u društvenoj svojini:

„... ravnopravno sa drugim radnicima u udruženom radu, u odnosima međusobne povezanosti, zavisnosti, odgovornosti i solidarnosti, upravlja radom i poslovanjem organizacije udruženog rada u kojoj radi i organizacija u koje udružuje rad i sredstva; slobodno preuzima obaveze samoupravnim sporazumima i dogovorima o osnovama planova i drugim samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima; ostvaruje svoj, zajednički i društveni materijalni i moralni interes i pravo da konisti rezultate svog tekućeg i minulog rada i tekovine opšteg materijalnog i društvenog napretka; da usavršava svoje radne i druge sposobnosti i razvija se kao celovita stvaralačka ličnost; ...” (Nacrt zakona o udruženom radu, čl. 2).

Na društvenoj svojini zasniva se i kvalitativno novi oblik prisvajanja rezultata rada. Iz samog društveno-ekonomskog bića društvene svojine proizilazi da je jedini kriterij prisvajanja u samoupravnom društvu — rad i rezultati rada. Kao neposredni izraz društvene svojine u oblasti prisvajanja i raspodele javlja se kategorija dohotka.

Dohodak je materijalna osnova samoupravnih odnosa proizvodnje. Osnovna organizacija stiče dohodak u novčanom obliku na tržištu na osnovu delovanja tržišnih zakona i samoupravno utvrđenih uslova sticanja dohotka. Osnovna organizacija udruženog rada stiče dohodak na osnovu rezultata tekućeg rada ostvarenih na tržištu kao i na osnovu gospodarenja-upravljanja i privređivanja sredstvima za proizvodnju

⁵⁾ K. Marks — F. Engels: Komunistički manifest, izd. „Borbe”, Beograd, 1945., str. 45.

⁶⁾ Edvard Kardelj: Zakon o udruženom radu..., str. 48.

u društvenoj svojini. Pošto se dohodak stvara isključivo u procesu proizvodnje i predstavlja novostvorenu vrednost, to i sticanje dohotka po osnovu minulog rada — udruživanja sredstava — predstavlja samo preraspodelu stvorenog dohotka — novostvorene vrednosti između osnovnih organizacija udruženog rada. Sticanje dohotka po osnovu minulog rada proizilazi iz funkcije radnika kao nosioca celine procesa društvene reprodukcije i samog karaktera društvene svojine. No, o tome će u daljem izlaganju biti više reči.

Polazeći od principa da se dohodak stvara isključivo u materijalnoj proizvodnji samoupravni društveno-ekonomski odnosi na jedan istorijski kvalitativno nov način uspešno razrešavaju sve veze i odnose svih aktera u jedinstvenom procesu društvene reprodukcije, to jest između proizvodne i neproizvodne sfere odnosno društvenih delatnosti u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravlja socijalne zaštite itd. Ove delatnosti doprinose stvaranju vrednosti u materijalnoj proizvodnji i dohodak osnovnih organizacija udruženog rada u ovim delatnostima obrazuje se preraspodelom novostvorene vrednosti, a na osnovu slobodne razmene rada. Na taj način, ostvareno je jedinstvo samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u ukupnom procesu društvene reprodukcije.

Radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada na samoupravni način raspoređuju dohodak na različite namene: ličnu potrošnju, opštu i zajedničku potrošnju, kao i za proširenje materijalne osnove udruženog rada. Na taj način radnici u udruženom radu ovladavaju celinom uslova i rezultata rada — odnosno celinom procesa društvene reprodukcije. Postavke klasika marksizma o prevazilaženju svih oblika otuđenja kroz razvoj samoupravnih produkcionih odnosa sve se više ostvaruju i sve više nestaje razlike između potrebnog proizvoda i viška proizvoda. Čitav stvoreni proizvod i sa stanovišta neposrednog proizvođača dobija karakter potrebnog proizvoda, jer „proizvođač ono što gubi privatno lice dobija direktno ili indirektno kao član društva”.)

Dohodak i dohodni odnosi, kao osnova samoupravnih produkcionih odnosa predstavljaju osnovu za uspostavljanje veza između svih aktera u jedinstvenom procesu društvene reprodukcije, obezbeđujući istovremeno neposrednu vlast radničke klase nad materijalnom bazom društva.

U tom smislu Nacrt zakona o udruženom radu veoma je precizno izrazio društveno-ekonomsku sadržinu dohotka:

„Dohodak osnovne organizacije je izraz i materijalna osnova ostvarivanja socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa i pojedinačnih, zajedničkih i opštih društvenih interesa, na kome se zasnivaju samoupravna i društvena odgovornost radnika da obezbeđuju jedinstvo upravljanja svojim radom i uslovima, sredstvima i rezultatima rada u celokupnosti odnosa društvene reprodukcije, da obezbeđuju svoju vlast i kontrolu nad materijalnim tokovima društvene reprodukcije i razvoj socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa i da obezbeđuju ostvarivanje svojih radnih, društvenih, socijalnih obrazovnih, kulturnih i drugih životnih i stvaralačkih interesa”. (Član 12, st. 5.)

7) K. Marks: Kritika Gotskog programa, „Kultura”, Beograd, 1959 str. 15.

II

Jedno od ključnih pitanja svakog procesa društvene reprodukcije jesu motivi, ciljevi i njene pokretačke snage. Istorijski oblik određenih odnosa proizvodnje uslovljava i određene zakonitosti u ostvarivanju procesa društvene reprodukcije.

U klasnim društvima u kojima su neposredni proizvođači odvojeni od sredstava za proizvodnju i rezultata rada osnovni cilj, motiv i svrha procesa društvene reprodukcije bilo je uvećanje bogatstva klase eksploatatora. U cilju povećanja svog bogatstva, klasa eksploatatora bila je nosilac procesa proširene reprodukcije. Osnovna pretpostavka za neprekidno uvećanje tog bogatstva bila je eksploatacija neposrednih proizvođača, ali istovremeno i povećanje proizvodnih snaga društva i produktivnosti rada. Povećanje proizvodnih snaga i produktivnosti rada ispoljavalo se kao nužnost svakog eksploatatorskog načina proizvodnje, obzirom na to, da je eksploatator morao da obezbedi sredstva za reprodukciju radne snage neposrednih proizvođača.

Znači, u klasnim društvima zasnovana na privatnoj svojini i eksploataciji neposrednih proizvođača nosilac proširene reprodukcije bila je klasa eksploatatora, a cilj reprodukcije bio je: dalje uvećanje bogatstva — odnosno privatne svojine. Za povećanje proizvodnih snaga i produktivnosti rada bila je zainteresovana samo klasa eksploatatora, koja je u svim klasnim društvima predstavljala neznatan deo društva u odnosu na neposredne proizvođače. Otuda i ograničenost u pogledu razvitka proizvodnih snaga i produktivnosti rada jer su ciljevi i motivi u procesu uvećanja društvene reprodukcije između klase eksploatatora i neposrednih proizvođača bili antagonistički. Plodove uvećane društvene produktivnosti rada koristila je klasa eksploatatora, a uvećanje privatne svojine značilo je širenje osnova za eksploataciju i bilo u direktnoj suprotnosti sa interesima neposrednih proizvođača.

Državno svojinski monopol nad sredstvima za proizvodnju u državnom kapitalizmu, koji u izvesnom smislu znači negaciju privatne kapitalističke svojine, bitno ne menja suštinu u pogledu motiva i ciljeva proširene reprodukcije. Izmenjena je samo forma svojine, ali njena suština i dalje ostaje nepromenjena: zadržavanje eksploatatorskih odnosa proizvodnje. Antagonizam između interesa rada i kapitala postaje sve veći.

Socijalizam ukida privatnu svojinu, i sredstva za proizvodnju pretvara najpre u državnu svojinu. Država postaje nosilac celine procesa društvene reprodukcije. Ona u ime i za račun radničke klase određuje pravce i stopu privrednog razvoja, a da bi to ostvarila ona određuje i proporcije raspodele nacionalnog dohotka na fondove akumulacije i fondove lične potrošnje. U suštini, neposredni proizvođači su i dalje otuđeni od viška rada koji su stvorili. „U takvim uslovima su mogući nesporazumi i sukobi između interesa neposrednih proizvođača za porastom standarda i interesa države za proširenom reprodukcijom. To je polazna tačka pojave sukoba ličnih i tzv. društvenih interesa formulisanih od strane države, koja dovodi do formiranja „potrošačkog mentaliteta” neposrednih proizvođača i „investicionog mentalite-

ta" državnog aparata".⁸⁾ Neposredni proizvođači u uslovima postojanja državne svojine u socijalizmu i dalje su otuđeni od sredstava za rad i rezultata rada, a samim tim, neposredno ne odlučuju o celini procesa društvene reprodukcije. Otuda se i javlja mogućnost za pojavu sukoba između interesa neposrednih proizvođača i tzv. društvenih, odnosno državnih interesa.

Ustav SFRJ iz 1974. godine konkretizovan kroz odredbe Nacrta zakona o udruženom radu inauguriše novi istorijski oblik sistema proširene društvene reprodukcije. Osnovu tog istorijski novog sistema proširene reprodukcije čini društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju, ovladavanje radnika u udruženom radu celinom rezultata rada — dohotkom. U takvim istorijskim uslovima nosioci celine procesa društvene reprodukcije postaju neposredni proizvođači, odnosno radnici u udruženom radu. Na taj način prevazilazi se sukob između interesa neposrednih proizvođača i tzv. društvenih interesa, jer neposredni proizvođači neposredno odlučuju o pravcima i tempu privrednog razvoja i raspodeli stvorenog dohotka na fondove potrošnje i fondove akumulacije.

U Nacrtu zakona o udruženom radu vrlo su deatljno i precizno određeni ciljevi proširene reprodukcije u samoupravnom socijalističkom društvu:

„— razvijanje i unapređivanje socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa;

— proširivanje i unapređivanje materijalne osnove udruženog rada, poboljšanja svog materijalnog i društvenog položaja i zadovoljavanja ličnih, zajedničkih i opštih društvenih potreba i interesa;

— povećanje svog dohotka i ukupnog dohotka društva na osnovu povećanja proizvodnosti svog i ukupnog društvenog rada;

— društveno i ekonomski celishodnog upravljanja i privređivanja tekućim i minulim radom;

— samoupravnog međusobnog usklađivanja i planiranja rada i razvoja privrednih i drugih društvenih delatnosti;

— samoupravnog utvrđivanja uslova rada i sticanja i raspodele dohotka". (Član 4).

Ovako formulisani ciljevi proširene reprodukcije u samoupravnom društvu prenose sve funkcije u procesu proširene reprodukcije prenose na neposredne proizvođače, na radnike u udruženom radu izražavajući u potpunosti njihov interes u pogledu poboljšanja njihovog materijalnog i društvenog položaja. Razvoj i unapređivanje socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa je osnovni uslov za ostvarivanje toga cilja.

Kroz kategoriju dohotka uspostavljena je direktna veza između interesa neposrednih proizvođača i njihove motivacije za razvoj proizvodnih snaga i povećanja produktivnosti rada.

Dohodak je motiv privređivanja radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada i merilo ostvarenih rezultata u poslovanju. Pošto

⁸⁾ Dr Miladin Korać — dr Tihomir Vlaškalić: Politička ekonomija, „Rad”, Beograd, 1975., str. 500.

dohodak osnovne organizacije udruženog rada zavisi od rezultata tekućeg rada i od gospodarenja radnika svojim i društvenim minulim radom, a lični dohoci radnika od ostvarenog ukupnog dohotka osnovne organizacije, to su radnici maksimalne zainteresovanosti za povećanje dohotka osnovne organizacije udruženog rada. Oni to mogu postići povećanjem produktivnosti rada u svojoj organizaciji, racionalnim ulaganjem za proširenje proizvodnje u svojoj organizaciji, kao i udruživanjem rada i sredstava na onim tačkama društvene reprodukcije koje će im obezbediti ostvarenje najvećeg dohotka. Na taj način, dohodak postaje materijalna pokretačka snaga proizvodnje i kategorija koja obezbeđuje najracionalnije korišćenje sredstava društvene reprodukcije.

Privatno-kapitalističku inicijativu, kao i inicijativu državnih organa kod državno-svojinskog monopola zamenjuje masovna inicijativa miliona udruženih proizvođača, što oslobađa ogromne stvaralačke snage i obezbeđuje najbrži razvoj proizvodnih snaga.

Sticanje dohotka po osnovu minulog rada ima duboko klasni sadržaj jer celinu procesa društvene reprodukcije prenosi na radnike u udruženom radu. Time se u potpunosti isključuju i postaju suvišni u procesu društvene reprodukcije kako privatni kapitalisti, tako i razne tehnokratske i birokratske grupe i stvara jedan novi istorijski tip društva zasnovan stvarno na neposrednoj vlasti radničke klase koja crpi svoju moć iz neposrednog ovladavanja materijalnom bazom društva.

Sticanje dohotka po osnovu minulog rada obezbeđuje najefikasnije korišćenje raspoloživih sredstava za proširenu reprodukciju na svim tačkama društvene reprodukcije; integraciju udruženog rada u društvenim razmerama, kao i kvalitativno novi oblik koncentracije i centralizacije sredstava koja su neophodna savremeno razvijenim proizvodnim snagama.

Prenošenje celine procesa društvene reprodukcije na udruženi rad omogućuje maksimalno usklađivanje pojedinačnih i društvenih interesa i prevazilaženje protivrečnosti između njih, protivrečnosti koja je postojala u svim klasnim društvima, pa i u društvu zasnovanom na državno-svojinskom monopolu.

III

Proporcije srazmerne podele rada na pojedine privredne oblasti i grane i namenske raspodele nacionalnog dohotka na fondove akumulacije i fondove potrošnje predstavljaju objektivnu nužnost svake privrede.

Marksu pripada velika zasluga što je otkrio proporcije i zakonitosti društvene reprodukcije. Iako je ovu analizu vršio na primeru kapitalističke privrede, ona ima univerzalni značaj i predstavlja polaznu osnovu za sve sisteme planiranja, bilo da se radi o državnokapitalističkom ili planiranju u socijalističkim zemljama. Opšte zakonitosti proširene reprodukcije po Marksu bile bi sledeće: da prvi odeljak koji proizvodi sredstva za proizvodnju mora da proizvede više sredstava za proizvodnju, nego što iznosi vrednost utrošenih sredstava za proizvod-

nju u prvom i drugom odeljku; da drugi odeljak društvene proizvodnje treba da proizvede sredstva za potrošnju za radnike i kapitaliste i prvog i drugog odeljka, kao i dodatna sredstva za život za nove radnike; da se razmena između odeljka vrši bez ostatka, tj. da se potrebe prvog odeljka u sredstvima za život podudaraju sa potrebama drugog odeljka u sredstvima za proizvodnju. Međutim, da bi proces reprodukcije mogao normalno da se odvija, potrebno i postojanje određenih proporcija u okviru samih odeljaka kao i proporcije u namenskoj raspodeli dohotka na fondove akumulacije i fondove potrošnje.

U kapitalističkoj robnoj privredi proporcije u tokovima društvene reprodukcije uspostavljeni se ex post, delovanjem stihijskih regulatora robne proizvodnje: zakona prosečnog profita i kriza hiperprodukcije. Kroz slobodnu konkurentsku borbu, zakon prosečnog profita vršio je alokaciju faktora proizvodnje na pojedine oblasti i grane i na taj način, uz brojne neracionalnosti, delovao kao tendencija u pravcu uspostavljanja srazmerne podele rada u društvenoj proizvodnji. Krize hiperprodukcije bile su rigorozniji regulator kapitalizma. One su nalisno dovodile u sklad proizvodnju sa platežno-sposobnom tražnjom doprinoseći razrešavanju protivurečnosti; između tendencije neograničenog širenja proizvodnje i ograničene platežno-sposobne tražnje koja je rezultirala iz eksploataisanog oblika raspodele, tj. da su radnici dobijali samo sredstva za reprodukciju radne snage. Međutim narastanje proizvodnih snaga dovelo je do zaoštavanja svih protivurečnosti kapitalističkog načina proizvodnje i otkazivanja stihijskih regulatora proizvodnje. Kroz veliku krizu od 1929—1933. godine progovorila je kriza kapitalističkog načina proizvodnje. Ova kriza zbog naraslih proizvodnih snaga nije mogla da dovede u sklad proizvodnju sa platežno-sposobnom tražnjom. Sa druge strane, profit je otkazao u svojoj ulozi pokretača razvoja proizvodnih snaga, jer duboki pad profitne stope nije mogao više da se kompenzira uvećanjem apsolutne mase profita. U takvoj situaciji, da bi produžila istorijske dane kapitalizma država, kao organ vladajuće klase počinje sve više da se meša u privredni život: da putem sistema državno-kapitalističkog planiranja, državno-kapitalističke svojine i mera državne intervencije u privredi koliko-toliko obezbedi odvijanje procesa društvene reprodukcije.

U sistemu socijalizma zasnovanom na državnoj svojini i administrativno-centralističkom upravljaju privredom država putem centralističkih planova nastoji da obezbedi najbrži razvoj proizvodnih snaga i sklad u tokovima društvene reprodukcije. Sistem administrativno-centralističkog upravljanja privredom imao je za posledicu zapostavljanje neposrednih proizvođača u ulozi nosilaca proširene reprodukcije, administrativno otuđenje od viška rada i na toj osnovi stvaranje protivurečnosti između interesa neposrednih proizvođača i društvenih interesa. Sa druge strane, on je imao za posledicu ograničavanje delovanja ekonomskih zakona, zapostavljanje ekonomskih principa u poslovanju privrede, materijalnu nezainteresovanost proizvođača za povećanje produktivnosti rada i najracionalnije korišćenje sredstava društvene reprodukcije. Otuda je dolazilo do pojava neracionalnosti u poslovanju, neefikasnosti investicionih ulaganja, predimenzioniranja objekata i drugih posledica koje su nam poznate iz ove faze razvoja našeg društva.

Mehanizam uspostavljanja proporcija u sistemu proširene reprodukcije samoupravnog socijalističkog društva bitno se razlikuje, kako od onog u kapitalizmu tako i onog zasnovanog na administrativno-centralističkom planiranju. Pre svega, radi se o jednom specifičnom modelu robne privrede i tržišta, kao i kvalitativno novom obliku društvenog planiranja. Sistem socijalističke samoupravne tržišnoplanske privrede zasniva se na društvenoj svojini nad sredstvima za proizvodnju i samoupravljanju neposrednih proizvođača i njihovoj funkciji nosioca celine procesa društvene reprodukcije.

Roba, tržište i tržišni mehanizam, kao i sistem samoupravnog planiranja predstavljaju osnove privrednog sistema odnosno sistema proširene reprodukcije u samoupravnom socijalističkom društvu. Sve ove kategorije predstavljaju bitne komponente samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, ali istovremeno su i njihov izraz..

Pre svega, kada se radi o robnoj proizvodnji, treba istaći da ona nije ideal socijalističkog društva, ali je objektivna nužnost datog stepena u razvitku proizvodnih snaga. Robna proizvodnja u samoupravnom društvu u kome celovito dominira udruženi rad ni u kom slučaju ne može automatski, sama po sebi da izrazi kompleks samoupravnih produkcionih odnosa. Postojanje robne proizvodnje očito pokazuje da rad još nije dobio neposredno društveni karakter. Zbog toga, iako je u samoupravnom društvu izmenjena suština i sadržina produkcionih odnosa koje roba izražava, ona i dalje zadržava bitna svojstva koja su joj imanentna. I u samoupravnom društvu roba predstavlja dijalektičko jedinstvo suprotnosti između konkretnog i apstraktnog rada, upotrebne vrednosti i vrednosti individualnog i društvenog karaktera rada. Ali ove protivurečnosti nemaju više antagonistički karakter zato što celokupnim procesom društvene reprodukcije dominira udruženi rad. Radna snaga prestaje da bude roba. Društvena svojina i samoupravljanje ukidaju najamne radne odnose i radnu snagu pretvaraju u nosioca i subjekta proizvodnje.

Međutim, i u samoupravnom društvu roba se realizuje kao vrednost. Kategorija vrednosti ostaje i dalje faktor primarne raspodele. Ona je istovremeno i sintetički pokazatelj produktivnosti rada i odlučujući činilac u društvenoj raspodeli. Kategorija vrednosti igra značajnu ulogu u ostvarivanju principa raspodele prema radu i nagoni radnike u udruženom radu da maksimalno poštuju ekonomske principe poslovanja i da najracionalnije koriste raspoloživa sredstva. Veličina dohotka osnovne organizacije udruženog rada zavisi u prvom redu od realizovane vrednosti na tržištu i od ukupne ekonomije u minulom i živom radu u procesu proizvodnje.

Postojanje robne proizvodnje uslovljava i nužnost tržišta u samoupravnom društvu. Ali i ono postaje izraz samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Negiranje i ograničavanje tržišta u samoupravnom socijalizmu sprečava razvoj samoupravnih produkcionih odnosa i vuče nazad, na ponovno uspostavljanje prevaziđenih odnosa karakterističnih za administrativno-centralistički sistem upravljanja privredom. Sa druge strane, fetišiziranje i glorifikacija tržišta, shvatanje da će tržište automatski razrešiti sve probleme socijalizma i socijalističke proširene reprodukcije neprihvatljivo je za samoupravni socijalizam

jer vodi otuđenju proizvođača od sredstava za proizvodnju i proizvoda rada, vraćanju na kapital-odnos i u konačnom ishodu na restauraciju kapitalizma.

Za samoupravno socijalističko društvo idejno su neprihvatljive postavke koje suprotstavljaju tržište samoupravnom planiranju ili samoupravno planiranje tržištu. Radi se o jednom veoma složenom odnosu koji nije jednom za svagda utvrđen: „Odnos između planskog usmeravanja i slobodnog dejstva tržišta nije apsolutan i neizmenljiv. On je određen konkretnim materijalnim odnosima u privredi u pojedinim fazama njenog razvitka, i zato tekuća praksa mora to pitanje stalno rešavati prema konkretnim potrebama društva”.⁹⁾

Delovanje ekonomskih zakona na tržištu su moćan pokretač razvitka proizvodnih snaga koji na bazi materijalnih stimulansa, bez ikakve administrativne prinude, nagone svakog neposredog proizvođača i osnovne organizacije udruženog rada da neprekidno usavršavaju sredstva za proizvodnju, povećavaju produktivnost rada, uvode bolju organizaciju rada, ekonomišu sa svim faktorima proizvodnje itd. Tržište se javlja kao objektivna nužnost datog stepena u razvitku proizvodnih snaga i „nikako ovladavanje proizvodnjom od strane neposrednih proizvođača nije moguće bez manje ili veće slobode tržišta”.¹⁰⁾

Tržište se javlja kao faktor primarne raspodele u procesu društvene reprodukcije. Ono je „jedini arbitar da li se i u kojoj meri nečiji rad opravdao kao društveno potreban ili društveno priznat”.¹¹⁾

Međutim, tržište i tržišni mehanizam ni u kom slučaju ne mogu biti odlučujući faktor za alokaciju društvene akumulacije. Oni mogu imati određenu ulogu ali tek u kombinaciji sa samoupravnim planiranjem. Tržište omogućava bržu proveru opravdanosti uloženi sredstava i rada. Ono je u tom smislu, kao objektivna nužnost, korektiv proporcija društvenih planova i veoma značajan indikator alokacije društvene akumulacije u sistemu samoupravnog planiranja.

Prevazilaženje stihijskog delovanja ekonomskih zakona na tržištu može se postići samoupravnim planiranjem svih subjekata u našem društvu, počev od radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, radnih ljudi u interesnim i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama i društveno-političkim zajednicama. Ovladavanje celokupnim procesom društvene reprodukcije zahteva visoki stepen integracije, povezanosti i kooperacije u udruženom radu.¹²⁾

⁹⁾ VII Kongres SKJ, str. 316.

¹⁰⁾ Platforma za pripremu stava i oblika Desetog kongresa SKJ.

¹¹⁾ Isto.

¹²⁾ „Tržišni sistem mora biti društveno regulisan, a planiranje (svrsishodna delatnost) mora prerasti iz sistema individualnog planiranja (planiranja na nivou mikrosubjekata) u sistem usmeravanja tokova i razvoja društvene reprodukcije (planiranje na makroekonomskom planu), i to u takav sistem planiranja koji stvara široku bazu za izbor i donošenje racionalnih razvojnih oblika u pojedinim samoupravnim strukturama društvene privrede i u isto vreme osigurava makroekonomsku efikasnost privrednog razvoja. Dakle, takav sistem planiranja koji istovremeno osigurava autonomiju privrednih subjekata i usmeravanja njihove privredne aktivnosti u pravcu realizacije zajedničkih ciljeva i osnovnih postulata društvenog vlasništva”.

„Privredni sistem SFRJ” — Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, 1973., 179/180.

„Bitnu karakteristiku samoupravnog planiranja daje planiranje i programiranje rada i razvoja koje se ostvaruje u različitim oblicima udruživanja međusobnog povezivanja i saradnje, koje proizilazi iz udruživanja rada i sredstava unutar udruženog rada, počev od osnovne organizacije, radnih organizacija i drugih oblika organizovanja udruženog rada i njegovog trajnog povezivanja u reprodukcijom procesu”. (Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ).

Celokupan sistem samoupravnog planiranja nalazi se u funkciji samoupravnog udruženog rada. On izražava interes radničke klase, obezbeđuje optimalan razvoj proizvodnih snaga i punu koordinaciju svih subjekata u procesu društvene reprodukcije uz maksimalno poštovanje njihove samostalnosti. Usklađivanje pojedinačnih i zajedničkih interesa vrši se na kvalitativno novi način. Imajući u vidu međusobno zavisnost i povezanost svih aktera u procesu društvene reprodukcije sistem samoupravnog planiranja postaje sveobuhvatna delatnost svih subjekata u samoupravnom socijalističkom društvu: radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, interesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama, kao i društveno-političkim zajednicama.

Planiranje u osnovnoj organizaciji udruženog rada, je osnova sistema samoupravnog planiranja. Radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada kroz planiranje i programiranje svog razvoja usklađuju odnose svoje organizacije sa celinom procesa društvene reprodukcije i samoupravno utvrđenim zajedničkim interesima i ciljevima društva. Polazeći od zavisnosti organizacija udruženog rada u procesu reprodukcije nužno se nameće potreba usklađivanja sopstvenih planova i programa razvoja sa planovima i programima drugih organizacija udruženog rada. Integracija privrede zasnovana na ekonomskim interesima i dohodovnim odnosima zahteva najpre zajedničko planiranje i programiranje razvoja osnovnih organizacija koje su najviše međuzavisne u reprodukcijom ciklusu. Radi se o proizvodno-prometnim kompleksima i odnosima između njih, gde se putem samoupravnih sporazuma nužno mora obezbediti njihov zajednički razvoj i trajno povezivanje u procesu društvene reprodukcije. Treba istaći, da prilikom planiranja sopstvenog razvoja, iako polazi od sopstvenih ekonomskih interesa, osnovna organizacija udruženog rada nije prepuštena isključivo sebi i isključivo samostalna. „Nju će usmeravati kako njena sopstvena samoupravna odgovornost prema drugim radnicima, to jest prema drugim osnovnim organizacijama udruženog rada, tako i njena društvena odgovornost, kao i društveni planovi i celokupna ekonomska politika društva. Ali se te mere, rekao bih, u oblasti društvene nadgradnje moraju ipak zasnovati prvenstveno na materijalnoj i stvaralačkoj zainteresovanosti radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada, jer bez toga, pomenuta sredstva i način usmeravanja razvoja ne mogu dati zadovoljavajuće rezultate”.¹³⁾

Imajući u vidu celinu i jedinstvo celokupnog procesa društvene reprodukcije radnici u udruženom radu utvrđuju društvenim dogovorima zajedničke interese i ciljeve privrednog i društvenog razvoja u

¹³⁾ E. Kardelj: „Osnovni uzroci i pravci ustavnih promena”, „Komunist” Beograd, 173. str. 51.

opštini, pokrajini, republici i federaciji. Na taj način, putem društvenih planova društveno-političkih zajednica obezbeđuje se skladan tok celokupnog procesa društvene reprodukcije a istovremeno vrši usmeravanje razvoja društvene proizvodnje i svih društvenih delatnosti u onom pravcu koji najviše odgovara razvoju samoupravnog društva u celini. „Time se dovode u što veću saglasnost posebni interesi i samostalnost samoupravnih organizacija sa zajedničkim interesima i ciljevima razvoja i sprečavanju poremećaja nastali u tokovima društvene reprodukcije”.¹⁴⁾

Sistem samoupravnog planiranja uključuje u sebi i odgovornost svih aktera u procesu društvene reprodukcije za ostvarivanje planova i programa razvoja. Pre svega, radnici u organizacijama udruženog rada, interesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama odgovorni su za ostvarivanje planova rada i razvoja svojih organizacija i zajednica i izvršavanje obaveza koje su utvrđene društvenim planovima. U tom smislu, njihova aktivnost se ne iscrpljuje samo u donošenju planova, već i u neprekidnoj brizi i preduzimanju mera da se ti planovi ostvare.

Sa druge strane, društveno-političke zajednice su odgovorne da svojim propisima i merama obezbede ostvarivanje društvenih planova kojima je utvrđena zajednička politika razvoja. Radi se o donošenju potrebnih mera u domenu ekonomske politike, upravnih, organizacionih i drugih mera koje su neophodne za sprovođenje i izvršavanje zadataka i ciljeva postavljenih u društvenim planovima.

Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje predstavljaju osnovu samoupravnog usklađivanja i regulisanja proširene reprodukcije, što sve u konačnoj liniji nalazi svoj izraz u samoupravnim planovima na različitim nivoima počev od osnovne organizacije do federacije.

Međutim, imajući u vidu stepen razvijenosti samoupravnih društvenih ekonomskih odnosa mora se istaći i neophodnost društvenog usmeravanja pa i državne intervencije u oblasti proširene reprodukcije. Pre svega, to se odnosi na one oblasti gde sistem samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja još nije uspeo da ovlada određenim tokovima procesa reprodukcije, pogotovu kada se radi o obezbeđenju strukturno razvojnih ciljeva privrede u sprečavanju pojava deformacija u samoupravnom sistemu (rentijerstvo, prisvajanje tuđeg rada, monopolizam, zatvaranje tržišta, narušavanja samoupravno utvrđenih proporcija u raspodeli dohotka itd). Posebno, ta intervencija je neophodna kada se radi o sprečavanju ili otklanjanju poremećaja koji mogu nastati iz bilo kojih razloga u tokovima društvene reprodukcije. „Drugim rečima kako kaže drug Kardelj — revolucionarna snaga socijalističke države još uvek je neophodna, ali ne više kao nosilac društvene svojine. Ona treba da dejstvuje kao faktor koji će obzbediti funkcionisanje sistema ekonomskih odnosa u udruženom radu kojima će se podsticati neprekidno reprodukovanje socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa. Zato u taj sistem moraju biti ugrađeni od-

¹⁴⁾ Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ.

brambeni mehanizmi koji će automatski djelovati protiv reprodukcija nesocijalističkih i nesamoupravnih odnosa".¹⁵⁾

I u meri u kojoj samoupravno planiranje, samoupravno sporazumevanje, društveno dogovaranje i organizovana akcija svih subjekata samoupravnog društva doprinosi ovladavanju celokupnim procesom društvene reprodukcije od strane udruženog rada u toj meri će se samoupravno društvo oslobađati državne prinude a istovremeno i razrešavati protivurečnosti između individualnog i društvenog karaktera rada u robnoj proizvodnji samoupravnog društva, odnosno savladivati stihija tržišta. Na toj osnovi doći će do ukidanja fetiškog karaktera robe u kome se odnosi između ljudi uspostavljaju iza njihovih leđa (čak i u uslovima kada su ukinute sve sile iznad društva i svi centri otuđene ekonomske moći). Pri tome, ne treba izgubiti iz vida, da se socijalističko društvo ne može odreći i organizovane i svesne intervencije ukoliko dođe do poremećaja u tokovima društvene reprodukcije.

Iz dosada rečenog proizilazi, da se uspostavljanje proporcija i optimalna alokacija i korišćenje svih faktora proizvodnje u sistemu proširene reprodukcije u samoupravnom socijalističkom društvu može postići samo u skladnoj kombinaciji mehanizma tržišta i samoupravnog planiranja. Ostvarivanje, na samoupravni način koncipirane razvojne politike društva može se obezbediti samo u organskoj povezanosti sistema proširene reprodukcije sa razvojem samoupravnih društvenoekonomskih odnosa, odnosno prenošenjem celine procesa društvene reprodukcije na udruženi rad.

IV

Finansiranje u sistemu proširene društvene reprodukcije u samoupravnom socijalističkom društvu predstavlja suštinsko pitanje samoupravnih-društveno-ekonomskih odnosa. Upravo, radi se o raspolaganju sredstvima društvene reprodukcije od strane udruženog rada i usmeravanju tih sredstava na određene tačke u tokovima društvene reprodukcije. Nosilac procesa društvene reprodukcije nije više ni država, ni razni centri otuđene ekonomske moći, već radnici u udruženom radu. Osnovna organizacija udruženog rada raspolaže dohotkom, a samim tim i sredstvima društvene reprodukcije. Početak i kraj cirkulacije sredstava akumulacije vezan je za osnovnu organizaciju udruženog rada.

„Zakon o udruženom radu daje radnicima ne samo pravna sredstva za političku kontrolu nad procesom društvene reprodukcije i planiranja, već i materijalna-ekonomska sredstva kojima oni takvu kontrolu obezbeđuju, to jest pravo da upravljaju društvenim kapitalom u svojim osnovnim organizacijama udruženog rada i preko njih u svim oblicima njegovog udruživanja i kretanja. Time upravljanje društvenim kapitalom, kao podružtvljenim minulim radom pojedinačnih i udruženih radnika, postaje, s jedne strane, stvar samih udruženih radnika, to jest uslov ostvarivanja njihovih prava rada društvenim sredstvima i upravljanja tekućim radom. S druge strane, upravljanje društve-

¹⁵⁾ E. Kardelj: „Protivurečnosti društvene svojine“, „Radnička štampa“, Beograd, 1972. str. 111.

nim kapitalom postaje zajednička ekonomska snaga celokupnog udruženog rada kojom radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada raspolazu odgovorno, to jest u skladu sa odnosima uzajamne zavisnosti i odgovornosti prema svim drugim radnicima u udruzenom radu".*

Radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada, raspolazu dohotkom, kao realizovanim rezultatom rada i rasporeduju ga na odredene svrhe i namene pridržavajući se pri tom samoupravnih sporazuma, društvenih dogovora i načela sadržanih u Ustavu. Samim tim, radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada određuju i raspolazu delom dohotka koji su izdvojili za proširenu reprodukciju. Iz toga proizilazi, da je osnovni oblik finansiranja sistema proširene društvene reprodukcije samofinansiranja. U suštini shvaćeno, samofinansiranje proširene društvene reprodukcije označava takav oblik akumulacije u kome, iza svih sredstava namenjenih proširenoj reprodukciji stoje odgovarajuće organizacije udruženog rada. U tom smislu, pojam samofinansiranja opredeljuje i sve aspekte alokacije sredstava za proširenu reprodukciju bilo da se radi o ulaganjima u sopstvenu organizaciju udruženog rada, o udruživanju sredstava sa drugim organizacijama udruženog rada ili bankarskom sistemu i kreditnim odnosima u celini.

Kada se radi o samofinansiranju proširene reprodukcije u samoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, treba istaći činjenicu da sticanje dohotka po osnovu minulog rada doprinosi prevazilaženju zatvorenosti osnovnih organizacija, atomiziranju i cepanju sistema društvene reprodukcije, i na toj osnovi izrastanju grupno-svojinskih tendencija u raspolaganju sredstvima društvene reprodukcije itd. Polazeći od toga da dohodak osnovne organizacije zavisi od racionalnog usmeravanja sredstava akumulacije-osnovne organizacije su zainteresovane za udruživanje sredstava sa drugim organizacijama. Na taj način se obezbeđuje integracija udruženog rada u društvenim razmerama, potrebna koncentracija sredstava koju zahteva savremeni razvoj prtoizvodnih snaga, kao i optimalna cirkulacija sredstava društvene reprodukcije.

Udruživanje sredstava putem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, a u skladu sa ekonomskim interesima osnovnih organizacija udruženog rada omogućava uspostavljanje neophodnih veza u jedinstvenom sistemu društvene reprodukcije kako između organizacija koje su međusobno ekonomski i tehnološki povezane ili komplementarne, tako isto između različitih grana i delatnosti privrede počev od proizvodnih preko prometnih do finansijskih. Pri tome, sam ekonomski interes osnovne organizacije odrediće i oblik udruživanja sredstava počev od kreditnih odnosa, pa do mnogo čvršćih veza zasnovanih na udruživanju rada i sredstava, ostvarivanju zajedničke poslovne politike, snošenju rizika itd.

Udruživanje sredstava u bankama i drugim novčanim institucijama takođe je jedan od izvora finansiranja proširene društvene reprodukcije. Međutim, i ovde se radi o tome, da sredstva u bankama i drugim institucijama pripadaju osnovnim organizacijama koje su ih uložile. Banke postaju specifičan servis udruženog raad u procesu društvene reprodukcije, koji obezbeđuje najracionalnije korišćenje svih

* Edvard Kardelj: „Zakon o udruzenom radu — krupan korak u razvoju i stabilizaciji našeg sistema samoupravno udruzenog rada”.

sredstava društvene reprodukcije i njihovu optimalnu mobilnost, cirkulaciju i usmeravanje. Bankarsko-kreditni sistem je sastavni deo samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Udruženi rad ovladava i ovom delatnošću koja je od velikog značaja za proces društvene reprodukcije. Imajući u vidu ulogu i značaj bankarsko-kreditnog sistema u procesu društvene reprodukcije Ustav SFRJ predviđa i određenu ulogu društveno-političkih zajednica u ovoj oblasti. Međutim, i te regulativne mere u oblasti kreditno-monetarne politike utvrđuju se i sprovode na samoupravni način.

Finansiranje proširene reprodukcije može se vršiti i preko samoupravnih fondova udružene privrede i fondova koji se osnivaju na nivou društveno-političkih zajednica. U prvom slučaju, radi se o zajedničkom interesu udruženog rada da obrazuje fondove za određene namene. Kada se radi o fondovima koji se obrazuju pri društveno-političkim zajednicama treba istaći dve stvari. Prvo, oni se obrazuju na samoupravni način, po postupku koji je predviđen Ustavom SFRJ. I drugo, oni se obično obrazuju za one namene koje su od značaja za normalno funkcionisanje privrede, a za koje se ne bi mogla obezbediti potrebna sredstva na principu samofinansiranja, kao što je to slučaj sa sredstvima potrebnim za razvoj nedovoljno razvijenih područja ili sa sredstvima koja su potrebna za razvoj onih grana privrede koje su od posebnog značaja za tokove društvene reprodukcije i obezbeđenje određenog pravca ekonomskog razvoja društva.

Za finansiranje proširene reprodukcije mogu se koristiti i sredstva građana putem narodnih zajmova. Ovde se radi o mobilizaciji sredstava građana za izgradnju krupnih i za privredu značajnih objekata, a koji se u datom periodu ne bi mogli graditi iz tekuće akumulacije kao što je npr. zajam za prugu Beograd-Bar, Zajam za kreditiranje izgradnje autoputa Beograd-Niš i vodoprivrednih objekata u slivovima Morave, Save i Dunava itd.

*
* *
*

U zaključku se može istaći, da samoupravni društvenoekonomski odnosi bitno menjaju karakter i suštinu celokupnog procesa društvene reprodukcije. Celokupan proces društvene reprodukcije dobija kvalitativno novu društveno-ekonomsku sadržinu, koja se bitno razlikuje kako od one u kapitalizmu — zasnovane na privatnoj svojini i stihijskom delovanju ekonomskih zakona, tako i od one u državnom socijalizmu koja se temelji na državnoj svojini nad sredstvima za proizvodnju i administrativno-centralističkim upravljanjem privredom. Te izmene ogledaju se u sledećem:

Pre svega, suštinska izmena društveno-ekonomske sadržine procesa društvene reprodukcije zasniva se na neotuđivom pravu radnika da radeći sa sredstvima u društvenoj svojini raspoložu ukupnim rezultatima rada, da odlučuju o raspoređivanju dohotka, kao i usmeravanju onog dela sredstava koja su namenjena proširenju materijalne osnove udruženog rada. Samim tim, radnici u udruženom radu ovladavaju celinom procesa društvene reprodukcije, jer sami odlučuju koji će

deo dohotka da izdvoje za proširenu reprodukciju i da li će ta sredstva koristiti za proširenje materijalne osnove svoje organizacije ili će ih udružiti sa drugim organizacijama u oblasti proizvodnje, prometa ili u finansijskoj sferi. Samoupravnom socijalističkom sistemu proširene reprodukcije nije svojstveno i tuđe je postojanje i reprodukovanje posebnih fondova akumulacije i odvajanje funkcija proširene reprodukcije od interesa i potreba radnika u udruženom radu.

Drugo, pokretačka snaga proizvodnje, a samim tim i proširene reprodukcije postaje materijalni interes proizvođača za uvećanje dohotka jer od toga zavisi njihov materijalni i društveni položaj. Radnici postaju lično zainteresovani, kako za postizanje optimalnih ekonomskih rezultata u svojoj organizaciji, tako i za najracionalniju alokaciju akumulacije minulog rada na one tačke u tokovima društvene reprodukcije u kojima će ostvariti maksimalni dohodak. Sticanje dohotka po osnovu minulog rada označava kvalitativno nov istorijski odnos radnika prema sredstvima akumulacije i usklađivanja ličnih i društvenih interesa.

Treće, bitno se menja mehanizam uspostavljanja proporcija i usmeravanje tokova privrednog razvoja. Samoupravno planiranje samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje u uslovima tržišne privrede postaju sve značajniji i odlučujući oblici uspostavljanja veza i utvrđivanja zajedničkih interesa svih aktera u procesu društvene reprodukcije u cilju najefikasnijeg korišćenja sredstava društvene akumulacije i skladnog i dinamičnog razvoja privrede i društva u celini. Pri tome, državna regulativa treba da obezbedi opšte okvire za funkcionisanje sistema i odbrambene mehanizme za otklanjanje deformacija u sistemu i poremećaja u tokovima društvene reprodukcije, ukoliko do njih dođe.

Četvrto, menja se oblik finansiranja proširene reprodukcije. Osnovni oblik finansiranja je samofinansiranje procesa proširene reprodukcije u osnovnim organizacijama udruženog rada. Drugi oblik zasni-va se na udruživanju rada i sredstava organizacija udruženog rada kako u proizvodnoj, tako i prometnoj i finansijskoj sferi. I najzad, imajući u vidu postojanje neravnomernog regionalnog i privrednog razvoja finansiranje proširene reprodukcije može se vršiti i preko društvenih i državnih fondova posebno na sektoru nedovoljno razvijenih područja kao i grana koje su od posebnog značaja za razvoj privrede u celini, ukoliko se samofinansiranje, udruživanjem sredstava i kreditnim odnosima ne obezbedi njihov planirani razvoj. No i u ovom slučaju, način obrazovanje fondova, obim i pravci investicionih ulaganja određuju se u skladu sa celinom samoupravnih odnosa.

Takav sistem proširene reprodukcije treba da obezbedi dalji razvoj i obogaćivanje samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, integraciju privrede i društva na samoupravnim i optimalan razvoj proizvodnih snaga i društva u celini.

